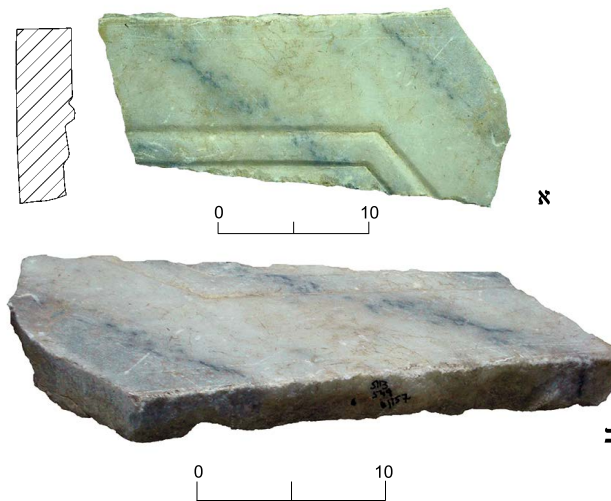

ירושלים, רחוב מונבז: שברי שיש ואבן מגולפים

לִי־היא חבס¹

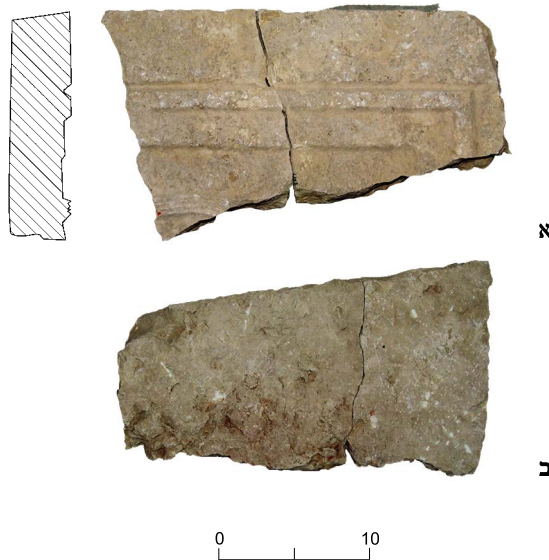
בחפירת ההצלה ברחוב מונבז בירושלים (see Sion and Rapuano 2018) התגלו חמישה שברים של לוחות אבן— אחד משיש; שניים, המתחברים זה לזה, מאבן גיר; ושניים מאבן מיזי אחר. כל השברים, למעט שבר השיש, התגלו שלא באתרם. כולם, למעט שבר השיש, נעשו באבן מקומית בידי אמנים מקומיים, ודומה כי מקורם במבנה ציבור חילוני, בכנסייה או במנזר משלהי התקופה הביזנטית והתקופה האומיית.

לוח שיש (B1157, L549; כ־ 27.2×13.8 ס"מ, עובי 3 ס"מ; איור 1).— זהו שבר פינתי מלוח העשוי שיש אפור עם גידים אפורים כהים. חזיתו סותתה בסיתות חלק, ואילו גבו סותת בגסות. על חזיתו גולפה מסגרת טרפזית (2 ס"מ רוחב). פינת הלוח מעוצבת באלכסון, בהתאמה למסגרת הטרפזית; החתך סותת בקווים אלכסוניים בסיתות באיכות גבוהה והוחלק. רוחב השוליים מעבר למסגרת הוא 8 ס"מ. לאורך החלק העליון של השוליים נחרתו שני פסים דקים ורדודים, אשר סימנו עבור הבנאים את קו החיתוך להתאמת הלוח לשילוב ברהיט שיש (איור 1: ב, סמוך לקצה הימני של הלוח). במקום זה סותת חתך הלוח בגסות, וניכרים בו סמני שברור.

איור 1. שבר לוח משיש: (א) חזית וחתך; (ב) מבט צד; (ג) חתך.

¹ המכון לארכיאולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

איור 2. שבר לוח מאבן גיר: (א) חזית וחתך; (ב) גב.

עוביו של הלוח והמסגרת הטרפזית מלמדים כי היה זה שבר של מעקה שהשתייך לגרם מדרגות, ככל הנראה באמבו (בימת הטפה) משלהי המאה ה'ו' והמאה הז' לסה"נ. ואכן, לוחות שיש מיובאים שימשו על פי רוב למעקות ולסורגים בבימות ובמבני אמבו, בכנסיות, וחלקם אף נשאו עיטורים, דוגמת שברי לוחות אמבו מיובאים עשויים שיש שנמצאו בכפר אירביד שבאזור עזה (חבס תשנ"ה: ב: 97, מס' 161, תמונה 161)² ובכנסייה בנשר (Di Segni and Zelinger 2006:462, Photo 5), שעוטרו במקלעות אקנתוס מאוכלסות, והלוח מבית הכנסת בחמת טבריה, שעוטרו באמפורה שצומחים ממנה שריגי גפן (סלושץ תרפ"א: א: ציור XVI; Sukenik 1935:60–61, Pl. XIV:a; מעקות מעוטרים במסגרות שהם פרי יצירה מקומית באבן גיר נתגלו בכנסיית הבישוף סרגיוס (587/8 לסה"נ) באום אל-רצאץ שבעבר הירדן (Acconci 1994:294, No. 17, Fig. 17),³ ואילו מעקות ללא מסגרות ששולבו במבני אמבו עשויים ביטומן נמצאו בכנסיית האריות (574 או 589 לסה"נ) באום אל-רצאץ (Piccirillo 1992:208–211, Fig. 6.6–8, Foto; Batz 2002:45–47, Fig. 7; 2012:394–396,) ובכנסיית תיאודורוס הקדוש בח'רבת בית סילה (20; 2005: Figs. 1–2; (Figs. 29–30; Magen 2010:208).

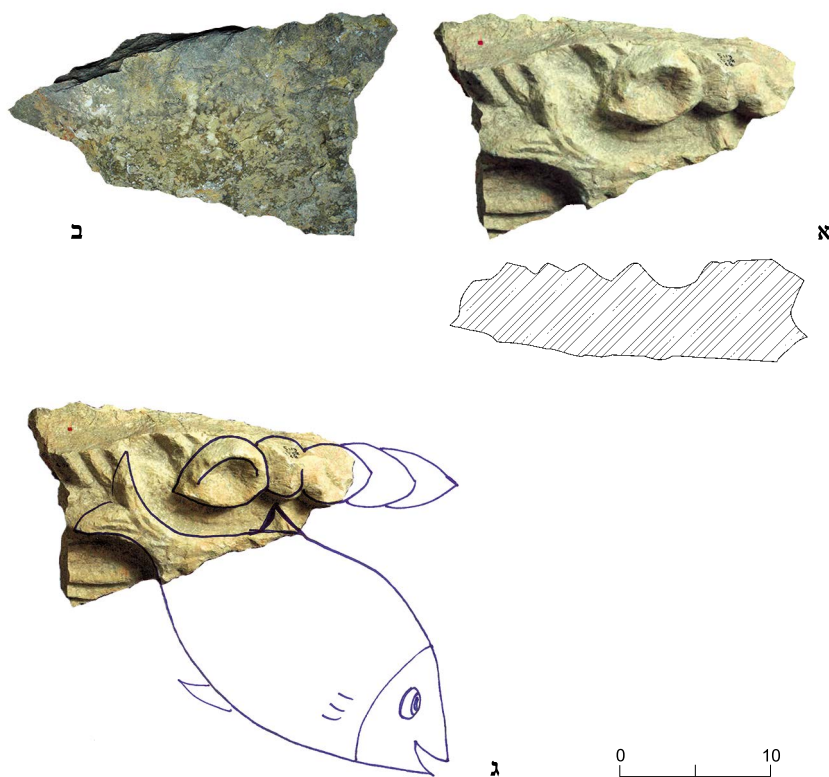
לוח מאבן גיר (B1019, L511; כ-29.5 × 51.0 ס"מ, 7.5 ס"מ עובי; איור 2). — מן הלוח שרדו שני שבירים המתחברים זה לזה. על השבירים השתמרו פינה של מסגרת, ככל הנראה הפינה הימנית העליונה, המשכה של הפאה העליונה של המסגרת וקטע קטן מן הדגם המרכזי. המסגרת כפולה: מסגרת חיצונית דקה ושטוחה (2.5 ס"מ רוחב) ומסגרת פנימית רחבה (4.5 ס"מ רוחב). המסגרת הפנימית נמוכה ב-0.5 ס"מ מן החיצונית, ומעבר לה יש ירידה נוספת של 0.5 ס"מ אל פנים הלוח. רוחב השוליים העליונים אינו אחיד, ונע בין 9 ל-10 ס"מ. מן הדגם המרכזי שרדה רצועה רחבה

² דיווח של ג' עורי (J. Ory), רשות העתיקות, ארכיון מנדט, תיק מס' 66, מס' נגטיב 24.910.

³ שלושה שבירים שאינם מתחברים זה לזה, הנושאים שרידי דגם מעשה תחרה.

ומתעגלת, שמגולפים בה שלושה פסים מקבילים; ניתן לשחזרה כחלק ממדליון סכמתי או אולי תשליב של מעגלים. הדגם המרכזי גולף באותו מישור של השוליים והמסגרת החיצונית. גב השברים מסותת בגסות רבה. אין עדות לטיח. הלוח מחקה בעבודה ובחומר מקומיים לוחות שיש מיובאים, שכאמור שימשו על פי רוב במעקות ובסורגים בכנסיות. מדליון המעוצב מפסים חד-מרכזיים מעטר לוח סורג משיש המשובץ בשימוש משני במבנה כיפת הסלע בירושלים; מקורו היה ככל הנראה באחת הכנסיות הביזנטיות בעיר שיצאו מכלל שימוש (Wilson 1865:33, Pl. XIV:1). עם זאת, הסיתות הגס הניכר בגב הלוח אינו אופייני למעקות ולסורגים, ועל כן ייתכן שלוח זה שימש מרצפת מגולפת ברצפה משלהי המאה ה'ו' והמאה הז' לסה"נ.

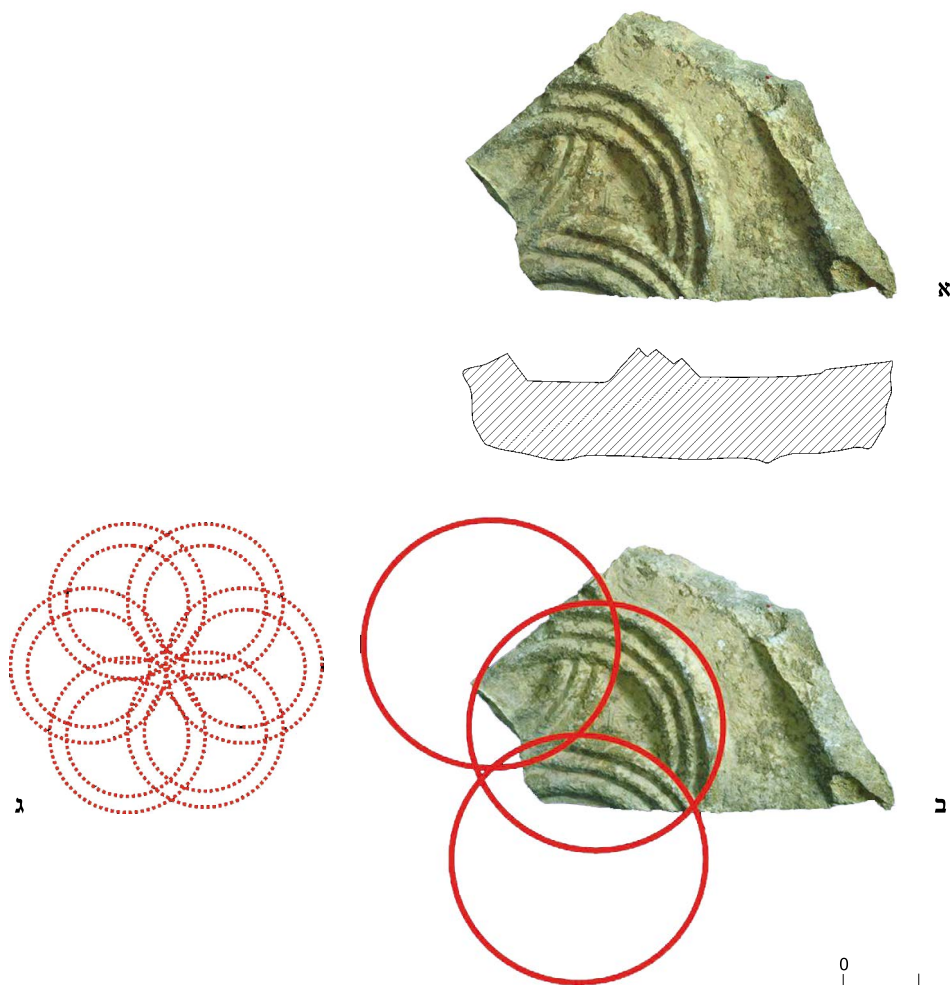
לוח מאבן מיזי אחר (B1168, L558; כ"5 × 24.0 × 15.5 ס"מ, 6.5 ס"מ עובי; איור 3). חזית השבר מגולפת, בעוד הגב מסותת בגסות; לא נתגלו על השבר שרידי טיח. מידות השבר אינם מאפשרים זיהוי ודאי של התבליטים. עם זאת, ייתכן שניתן לזהות מוטיבים ימיים על רקע של תשליבים הנדסיים או צמחיים (איור 3 ג): זנב, חלק גוף אחורי וסנפיר אחד של דג; וקונכייה שחלקה העליון פתוח, וגופה עשוי חוליות מוארכות. יצורים ימיים אינם מוטיב אופייני בתבליטים, אך הם מוטיב שכיח מאוד בפסיפסים מן התקופות הרומית והביזנטית המתארים שפע של דגה בסוגות אחדות, דוגמת "שפע מיני מזון" (*xenia*), נוף ימי, סצנות דייג וסצנות מיתולוגיות על רקע נוף ימי. בתיאורים אלה מופיע מגוון של מינים וזנים — מעין קטלוג של דגים ויצורי ים, כולל רכיכות וקונכיות. תיאורי הנוף הימי מופיעים לראשונה באמבלמות מהמאה הא' לסה"נ בפומפי (Pompeii VIII.2.16; see Sampaolo 1989:33), ובאקוילאה (116, 117, No. 13; De Caro 2001:17–20). (Dellasorte 1998:39–40, Fig. 58) שבאיטליה. בארץ

איור 3. שבר לוח מאבן מיזי אחר מגולף בדגם ימי: (א) חזית וחתיך; (ב) גב; (ג) שחזור התבליט.

הם מופיעים בסצנה הימית בפסיפס מלוד משלהי המאה הג' וראשית המאה הד' לסה"נ (אבישר תשנ"ט: 42, לוחות 2, 4). שני סוגי תיאורים בעלי משמעות נוצרית עמוקה של גאולה ותחייה כוללים דגים וקונכיות: תיאורים נרטיביים של סיפור יונה; ודג יחיד הנתון במדליון שמשמעותו "ישו המשיח בן האלוהים המושיע" (IXΘΥΣ) I(ησοῦς) X(ριστός) Θ(εοῦ) Y(ίου) Σ(ωτήρ) (המאה הד' מוכר מכנסיית הבישוף תיאודורוס באקווילאה (המאה הד' מוטיבים דומים מופיעים גם במסגרת הנילוטית המקיפה את השטיח של אולם התווך בכנסיית סטפנוס הקדוש באום אל-רצאץ (המאה הח' לסה"נ), שמתוארים בה פוטים דייגים, דגים, קונכיות ויצורי ים המשמשים רקע לתיאורי ערים (Piccirillo 1994a:141–144, Figs. 23, 29, 33–34, 58).

לוח מאבן מיזי אחמר (B1168, L558; כ"5 × 20.5 × 32.5 ס"מ, 5.5 ס"מ עובי; איור 4). חזית השבר מגולפת, בעוד הגב מסותת בגסות; לא ניכרים על השבר שרידי טיח. מן הלוח שרד חלק מתשליב של מעגלים חוצים ונחצים, וכל מעגל מעוצב מפס ברוחב של 5 ס"מ הנחלק לשלוש רצועות (איור 4: 3, 4). מקבילות לדגם המשוחרר נמצאו בשברי

איור 4. שבר לוח מאבן מיזי אחמר מגולף בתשליב מעגלים: (א) חזית ותך; (ב) שחזור התבליט; (ג) שחזור תשליב המעגלים.

סורגים בארץ ישראל (חבס תשנ"ה: א: 76–78; ב: 79–82) מכנסיית באר יעקב בשכם (1966:150–1965: Bagatti 153, Figs. 15:5–8a), בכנסייה בהר הכרמל (Kopp 1929:89, Bild 4) ובכנסייה בהר ברניקי (חבס תשנ"ה: ב: 80–81, תמונות 143–144, מס' 143–144; 12.1–3; Habas and Amir 2004:191, 195–196, Fig. 12.1–3). כך נתגלו סורגים המעוטרים בתשליב של מעגלים הנתונים בזרי דפנה או במדליון פשוט, דוגמת לוח סורג מביטומן מכנסיית סרגיוס הקדוש (587/8 לסה"נ) באום אל-רצאץ (Piccirillo 1987:215, Foto 34; 1994b:264–265, No. 22). הסיתות הגס בגב הלוח אינו אופייני למעקות ולסורגים, ועל כן ייתכן שלוח זה שימש מרצפת מגולפת ברצפה או נועד לשיבוץ בקיר.

הפניות

- אבישר מ' תשנ"ט. לוד – רצפת הפסיפס. קדמוניות 117: 41–43.
- חבס ל' תשנ"ה. אמנות תבליטי הסורגים בכנסיות ובבתי הכנסת בארץ ישראל בתקופה הביזנטית. נתוח סיגנוני-איקונוגרפי (3 כרכים: א – טקסט; ב – קטלוג לוחות סורג; ג – קטלוג עמודי סורג). עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך במדעי הרוח, האוניברסיטה העברית. ירושלים.
- סלושץ נ' תרפ"א. החפירות בחמת-שלטבריה – חניה שנייה. קובץ החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה א: 28–37, 39.
- Acconci A. 1994. L'Arredo Liturgico. In M. Piccirillo and E. Alliata eds. *Umm al-Rasas Mayfa'ah I: Gli Scavi del Complesso di Santo Stefano (SBF Collectio Maior 28)*. Jerusalem. Pp. 290–313.
- Bagatti B. 1965–1966. Nuovi apporti archeologici sul Pozzo di Giacobbe in Samaria. *LA* 16:127–164.
- Batz S. 2002. The Church of St. Theodore at Khirbet Beit Sila. *Israel Museum Studies in Archaeology* 1:39–53.
- Batz S. 2012. A Byzantine Church at Khirbet Beit Sila. In N. Carmin ed. *Christians and Cristianity III: Churches and Monasteries in Samaria and Northern Judea (JSP 15)*. Jerusalem. Pp. 373–408.
- De Caro S. 2001. *I mosaici: La casa del Fauno*. Napoli.
- Dellasorte G.B. 1998. *Aquileia*. Venezia.
- Di Segni L. and Zelinger Y. 2006. Fourth-Century Church near Lod (Diospolis). *LA* 56:459–468.
- Habas L. and Amir R. 2004. Marble Finds from the Church on Mt. Berenice. In Y. Hirschfeld. *Excavations at Tiberias, 1989–1994 (IAA Reports 22)*. Jerusalem. Pp. 191–208.
- Kopp C. 1929. *Elias und Christentum auf dem Karmel*. Paderborn
- Magen Y. 2010. *The Good Samaritan Museum*. Jerusalem.
- Marcuzzi L. and Zanette M. 1993. *Aquileia: Geschichte-Kunst-historische Stätten*. Aqvileia.
- Piccirillo M. 1987. Le iscrizioni di umm er-Rasas—Kastron Mefaa in Giordania I (1986–1987). *LA* 37:177–239.
- Piccirillo M. 1992. La chiesa dei Leoni a Umm al-Rasas—Kastron Mefaa. *LA* 42:199–225.
- Piccirillo M. 1994a. I mosaici del complesso di Santo Stefano. In M. Piccirillo and E. Alliata eds. *Umm al-Rasas Mayfa'ah I: Gli Scavi del complesso di Santo Stefano (SBF Collectio Maior 28)*. Jerusalem. Pp. 121–164.

- Piccirillo M. 1994b. Le iscrizioni di Kastron Mefaa. In M. Piccirillo and E. Alliata eds. *Umm al-Rasas Mayfa'ah I: Gli Scavi del complesso di Santo Stefano (SBF Collectio Maior 28)*. Jerusalem. Pp. 241–269.
- Piccirillo M. 2005. Copia dell'ambone della Chiesa dei Leoni a Umm al-Rasas—Kastron Mefaa. *LA* 55:500–501.
- Sampaolo V. 1989. I Mosaici e Le pitture. In *Le Collezioni del Museo Nazionale di Napoli*. Roma–Milano. Pp. 29–75.
- Sukenik E.L. 1935. *The Ancient Synagogue of el-Hammeh (Hammath by Gadara)*. Jerusalem.
- Sion O. and Rapuano Y. 2018. Jerusalem, Monbaz Street: Building Remains from the Byzantine and Late Ottoman Periods. *HA-ESI* 130 (24 Dec.). <http://www.hadashot-esi.org.il/images//Monbaz.pdf> (accessed 24 Dec. 2018).
- Wilson C.W. 1865. *Ordinance Survey of Jerusalem*. London.

JERUSALEM, MONBAZ STREET: ENGRAVED MARBLE AND STONE FRAGMENTS

LIHI HABAS

The excavation along Monbaz Street (see Sion and Rapuano 2018) yielded five fragments of engraved stone slabs: one made of marble; two, which belong to one limestone slab; and two made of *mizzi aḥmar* stone. Although only the marble slab was found *in situ*, it seems that all four slabs come from either a secular public building or a Byzantine church or monastery from the late Byzantine and Umayyad periods.

Marble Slab (L549, B1157; Fig. 1).— This is a corner fragment; the obverse was smoothed and engraved with a trapeze frame, whereas the reverse was only roughly hewn. It seems to have been an inlay in a marble furniture (note the cutting line for the inlay near the righthand end in Fig. 1:b) that was part of a staircase banister, apparently in an ambo from the late sixth and seventh centuries CE.

Limestone Slab (L511, B1019; Fig. 2).— Two fragments seem to comprise the upper right corner of a slab, which is an imitation of imported marble slabs that were used in staircase banisters and chancel screens in churches. The engraved obverse bears a double frame enclosing what appears to be a schematic medallion or an interlace made of circles, but the reverse was only roughly hewn. The slab probably served as a floor tile in the late sixth and seventh centuries CE.

Mizzi Aḥmar Slabs (L588, B1168; Figs. 3, 4).— The slab in Fig. 3 has a roughly hewn reverse and an obverse bearing a high relief depicting marine life—the tail, the back part of the body and a fin belonging to a fish, alongside an elongated mollusk—against a background of geometric or floral interlaces. Marine creatures are not a common motif in engraved reliefs, but it is well known in mosaic floors from the Roman and Byzantine periods.

The slab in Fig. 4 has a roughly hewn reverse and an obverse engraved with a Interlace made of circles crisscrossing one another. Parallel patterns have been found on Church chancel screens found in Israel, but the rough hewing of the reverse indicates that it could not have been used in a banister or a screen, but rather served as a floor or wall tile.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Marble slab: (a) obverse and section; (b) side view.

Fig. 2. Limestone slab: (a) obverse and sections; (b) reverse.

Fig. 3. *Mizzi aḥmar* slab bearing a marine-motif relief: (a) obverse and section; (b) reverse; (c) reconstruction of the relief.

Fig. 4. *Mizzi ahmar* slab bearing a marine-motif relief: (a) obverse and section; (b) reconstruction of the relief; (c) reconstruction of the interlace.